

Analysis of Resistance Discourse in the Idealistic Poetry of Shafiei Kadkani

Authors:

Omolbanin Rahmati¹, Seyed Mehdi Rahimi^{*2}, Ali-Akbar Samkhaniani³

¹ PhD Student in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.

² Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand(*Corresponding Author: smrahimi@birjand.ac.ir).

³ Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities.

Abstract

The poetry of resistance is founded upon idealism, truth-seeking, and symbolic protest. Despite the political pressure and social repression that dominated the atmosphere of the 1960s, Shafi'i Kadkani, used metaphorical language and indirect expression and transformed poetry into a means of resistance, enlightenment, and safeguarding society. This study aims to analyze the ideals, symbols, and semantic mechanisms of resistance in selected prominent poems of Shafi'i, exploring the representation of ideals during the 1960s and the discourse of resistance at both semantic and linguistic levels. Applying the perspectives of ideological criticism and critical discourse analysis, particularly based on van Dijk's approach, it examines the semantic and discursive tools of resistance in Shafi'i's poetry. The findings reveal that Shafi'i's poetry is an intellectual and cautious response to the political and social conditions of that decade; using condensed language, extensive symbolism, defamiliarization, and the use of nature and tradition, creates an effective discourse against the political and monarchical hegemony of its time. The pursuit of ideals such as awareness, freedom, justice, and the eradication of tyranny and colonialism forms the core of this discourse. Without direct confrontation, Shafi'i uses metaphor and symbolic thinking to turn poetry into an intellectual weapon, conveying the individual and collective experiences of Iranian society through a novel yet deeply rooted expression. This analysis shows that the resistance poetry of the 1960s in Shafi'i's works reflects a conflict between the discourse of domination and awareness, which strengthened the foundations of committed poetry in modern Persian literature.

Keywords: Resistance Poetry, Shafiei Kadkani, Ideology, van Dijk, Critical Discourse.

Extended Abstract

This study provides a comprehensive analysis of the resistance discourse embedded in the idealistic poetry of Mohammad-Reza Shafiei Kadkani, focusing specifically on his literary contributions during the 1960s (the 1340s solar hijri decade) in Iran. As a pivotal period characterized by intense socio-political shifts and the consolidation of the Pahlavi regime's hegemony, the 1960s demanded a unique form of literary engagement. By employing van Dijk's Critical Discourse Analysis (CDA) framework, this research explores how Shafiei Kadkani synthesizes classical mystical traditions with modern rhetorical strategies to construct a discourse of resistance. The findings indicate that the poet utilizes metaphors, symbolic language, and the principle of "semantic subversion" to navigate political constraints, transforming his poetry into an intellectual, cultural, and moral instrument for social awakening. The study highlights that resistance in Shafiei Kadkani's work is not merely a political reaction but a deep-seated existential and historical commitment to truth, justice, and human dignity, which bridges the gap between individual spiritual consciousness and collective social willpower.

Keywords: Resistance Poetry, Shafiei Kadkani, Ideology, van Dijk, Critical Discourse.

1. Introduction

The landscape of Persian poetry during the 1960s was dominated by a duality: the urgent need to address the socio-political realities of an authoritarian regime and the challenge of maintaining artistic integrity amidst censorship. Mohammad-Reza Shafiei Kadkani emerged during this era as a poet who successfully navigated this dichotomy. Unlike some of his contemporaries who opted for direct, slogan-driven political poetry, Shafiei Kadkani developed a sophisticated, symbolic, and thought-oriented language.

The primary objective of this research is to investigate how resistance discourse is represented in his poetry during this formative decade. The study posits that Shafiei Kadkani's resistance is rooted in a "mystical-humanistic" worldview, where concepts such as freedom, justice, and anti-tyranny are framed as universal divine values rather than transient political stances. By utilizing Van Dijk's CDA framework, which emphasizes the interplay between text, social cognition, and context, this study aims to uncover the underlying ideologies of his vocabulary choices and his reconstruction of historical myths. Furthermore, this research fills a critical gap in existing literary studies, which have often overlooked the specific ideological mechanisms used by Shafiei Kadkani to maintain his discourse of resistance in the face of the Pahlavi state's ideological apparatus.

2. Research Method

This study employs a qualitative, descriptive-analytical approach based on library-based research. The primary data was gathered through an in-depth reading of Shafiei Kadkani's major collections published or composed during the 1960s. The selection of poems was based on their popularity, thematic relevance to resistance, and their symbolic complexity.

The methodology is grounded in Van Dijk's tripartite model:

Textual Analysis: Analyzing the linguistic structures, including lexical choices, metaphors, and syntactic arrangements. This involves identifying how the poet uses defamiliarization to disrupt the dominant state discourse.

Social Cognition: Investigating the poet's underlying belief system and how he perceives his role as an intellectual within the Iranian societal structure.

Social Context: Placing the poetry within the historical framework of the 1960s, a decade marked by the suppression of dissent and the rise of intellectual movements in Iran.

By bridging these three levels, the research examines how the poet translates historical tension into "symbolic resistance," allowing him to evade direct censorship while successfully communicating a message of defiance to a receptive and educated audience.

3. Findings

The investigation into Shafiei Kadkani's poetry yields several significant findings regarding the construction of resistance discourse:

3.1. Symbolic Representation and Metaphor

Shafiei Kadkani masterfully employs nature-based symbolism to convey his message. Symbols such as the rain (as a cleansing force), the tree (as rooted perseverance), and the bird (as the soul's desire for freedom) are not merely aesthetic; they are ideological tools. By attributing human characteristics to these natural elements, he creates a parallel reality where "growth" and "awakening" are portrayed as the only antidote to "stagnation" and "despotism."

3.2. Semantic Subversion and Mythic Reinterpretation

A hallmark of the poet's resistance is the "semantic subversion" of traditional concepts. He takes classical mystical terminology and recontextualizes it to reflect modern social struggles. For example, the concept of "Haq-jooyee" (quest for truth) is transformed from an abstract spiritual journey into a concrete mandate for social justice. Through the reinterpretation of ancient Persian myths and legends, he transforms them into active symbols of cultural revival.

3.3. The Interplay with Ritual Literature

The research highlights a significant intersection between Shafiei Kadkani's resistance discourse and traditional religious/ritual literature (Adab-e Aini). Both genres share fundamental values—such as self-sacrifice, opposition to tyranny, and the pursuit of righteousness. By aligning his resistance with these deeply embedded cultural values, he creates a discourse that is both intellectually modern and emotionally resonant with the Iranian public.

3.4. Resistance as an Intellectual Process

The findings suggest that the poet perceives resistance as a continuous, internal process. His poems often depict the transition from "night" to "dawn," or from "silence" to "fury." This signifies that the ultimate liberation is not a singular event but an incremental process that begins with individual awareness and expands into collective social action.

4. Conclusions

In conclusion, the poetry of Shafiei Kadkani in the 1960s represents a landmark in Persian resistance literature. His approach demonstrates that resistance can be profoundly effective without relying on overt slogans. By mastering the nuances of classical Persian language and integrating them into a modern discourse of liberty, he successfully created an "intellectual bunker" from which he could confront the ideological pressures of his time.

The study confirms that Shafiei Kadkani's work bridges the gap between the symbolic/cultural resistance of the 1960s and the more overt, large-scale political movements of the following decades. His legacy lies in his ability to frame resistance as an essential aspect of human existence—an ongoing struggle between the forces of enlightenment and the forces of oppression. Ultimately, his poetry teaches that true historical liberation is rooted in knowledge, consciousness, and an

unwavering commitment to the truth, confirming that the poet's pen can indeed be as potent as the revolutionary's sword.

References

- Abassi, H. (1999). *The Rain Travelogue: Criticism and Analysis of Dr. Mohammad Reza Shafiei Kadkani's Poems (M. Sharshak)*. 1st Edition, Roozegar Publications. (In Persian)
- Adibzadeh, M. (2012). *The Emperor of Myths: The Image of the West and the Psychoanalysis of Iranian Literary Discourse (1953-1977)*. Qoqnoos Publications. (In Persian)
- Baghinijad, A. (2017). *Manifestations of Protest and Resistance in Shafiei's Poetry*. *Journal of Sacred Defense Literature*, Shahid University, Vol. 1, No. 1, pp. 1-14. (In Persian)
- Bashardoost, M. (2007). *In Search of Nishapur*. Saeles Publications. (In Persian)
- Basiri, M. S. (2009). *An Analytical Journey of Resistance Poetry in Persian Literature (Volume 1: From the Beginning to the Pahlavi Era)*. Shahid Bahonar University of Kerman Press. (In Persian)
- Borhani, M. (1999). *From the Language of Dawn: On the Life and Poetry of Shafiei Kadkani*. Payam Publications. (In Persian)
- Eghadami, A., & Mahmoudi Chobak, V. (2022). *Symbolic Division in the Context of Dr. Mohammad Reza Shafiei Kadkani's Poetry*. Proceedings of the 8th International Conference on Language, Literature, History, and Civilization, Tbilisi, Georgia. (In Persian)
- Esfahani, H., Zeibi, J., & Shohani, A. (2024). *An Analysis of the Function of Ritual Traditions in the Poetry of Mohammad Reza Shafiei Kadkani*. *Journal of Ritual Culture and Literature*, University of Birjand, Vol. 3, No. 1, pp. 193-212. (In Persian)
- Farklauf, N. (2017). *Critical Discourse Analysis*. (F. S. Piran, Trans.). Samt Publications. (In Persian)
- Hesarpour Chiyaneh, A., Pashaei Fakhri, K., & Adelzadeh, P. (2023). *An Examination of Shafiei Kadkani's Poems Based on the Critical Aesthetics Theory of the Frankfurt School*. *Dehkhoda Journal of Persian Language and Literature Interpretation and Analysis*, Vol. 15, No. 56, pp. 76-98. (In Persian)
- Hesari, M., Mehraban Ghazal-Hesari, J., & Shah Badi'ezadeh, M. (2025). *Time and Temporality in the Political Thought and Poetry of Shafiei Kadkani*. *Journal of Contemporary Political and Social Transformations of Iran*, Year 4, No. 3 (Serial No. 12), pp. 219-362. (In Persian)
- Kalantari, R., Sepahvandi, M., & Fardad, A. (2024). *Social Symbols in the Poetry of Mohammad Reza Shafiei Kadkani*. *Journal of Studies in Rich Language and Literature*, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Year 14, No. 51, pp. 60-80. (In Persian)
- Mohammadi Kalesar, A., & Hamzeh Shalmazari, F. (2017). *The Structure and Function of the Growth Image in Shafiei Kadkani's Poetry*. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, Vol. 6, No. 1, pp. 101-121. (In Persian)
- Mokhtari, M. (1993). *Man in Contemporary Poetry*. Toos Publications. (In Persian)
- Noroozi, Y., & Khalili, J. (2019). *Tradition and its Manifestation in Shafiei Kadkani's Poetry*. *Persian Candy (Specialized Journal of Persian Language and Literature)*, Vol. 2, No. 2, pp. 153-175. (In Persian)
- Qomi, H., Zabihi, R., & Shohani, A. (2024). *Analysis of the Function of Ritual Traditions in the Poetry of Mohammad Reza Shafiei Kadkani*. *Journal of Ritual Culture and Literature*, University of Birjand, Vol. 3, No. 1, pp. 193-212. (In Persian)

- Rahmani-Fard, F., & Heratian, A. (2024). *An Analysis of the Eighth Brother of the Third Brothers' Poetry Based on Van Dijk's Critical Discourse Analysis Theory*. Literary Discourse Analysis Journal, Vol. 2, No. 4, pp. 41-56. (In Persian)
- Rouhani, M. (2015). *An Aesthetic Look at the Phonetic Structure of Mohammad Reza Shafiei Kadkani's Poetry (A Study of the Collection "Hezarat-e Dovom-e Ahoy-e Koochi")*. Journal of Literary and Rhetorical Researches, Year 4, No. 13, pp. 20-42. (In Persian)
- Rouhani, M., & Enayati Ghadikolayi, M. (2009). *An Examination of Non-conformity in Shafiei Kadkani's Poetry*. Persian Language and Literature Research Journal (Gohar-e Goya), Year 3, No. 3, pp. 63-90. (In Persian)
- Rozbeh, M. R. (2002). *Contemporary Iranian Literature (Poetry)*. Roozegar Publications. (In Persian)
- Sadeghi, S., Alipour Geskeri, B., Roshan, B., & Payamani, B. (2024). *An Analysis of Two Poems by Shafiei Kadkani with a Cognitive Poetics Approach*. Journal of Interdisciplinary Literary Research, Institute for Humanities and Cultural Studies, Vol. 4, No. 7, pp. 224-256. (In Persian)
- Shafiei Kadkani, M. R. (1978). *The Eras of Persian Poetry from the Constitutional Period to the Fall of the Monarchy*. Sokhan Publications. (In Persian)
- (1988). *A Mirror for Voices*. Sokhan Publications. (In Persian)
- (1998). *The Song of Wind and Rain: Selected 12 Notebooks*. Cheshmeh Publications. (In Persian)
- (2004). *Images of Imagination in Persian Poetry*. Agah Publications. (In Persian)
- (2004). *The Second Notebook of the Mountain Gazelle*. Sokhan Publications.
- (2006). *Elegies of the Cypress of Kashmar*. Sokhan Publications. (In Persian)
- (2010). *In the Gardens of Nishapur*. Sokhan Publications. (In Persian)
- Shariati, A. (1999). *Return to Self*. Qalam Publications. (In Persian)
- Shaygan, D. (2002). *New Enchantment: Patchwork Identity and Nomadic Thought*. Farzan-e Roaz Publications. (In Persian)
- Tahebaz, S. (1989). *On Poetry and Poetics*. Zamaneh Office Publications. (In Persian)
- Van Dijk, T. A. (2001). *Discourse and Knowledge: A Multidisciplinary Approach*. (M. Kowsari, Trans.). Agah Publications.
- (2008). *Discourse and Power*. (R. Mohammadi, Trans.). Elmi Publications.
- Zalnizhad, H., & Karami, A. (2017). *An Examination of Symbolic Manifestations of Nature in the Poems of Mohammad Reza Shafiei Kadkani*. Specialized Journal of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Mashhad, No. 6, pp. 89-119. (In Persian)

تحلیل گفتمان مقاومت در اشعار آرمانی شفیعی کدکنی

نویسندگان: ام‌البنین رحمتی^۱، سید مهدی رحیمی^{۲*}، علی اکبر سام‌خانیانی^۳

^۱دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی

^{۲*}دانشیار زبان و ادبیات فارسی (نویسنده مسئول)

^۳دانشیار زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند

چکیده

شعر مقاومت بر آرمان‌گرایی، حقیقت‌جویی و اعتراض نمادین استوار است و بدون برخورداری از آرمان‌های روشن و جهت‌دار، به متنی بی‌اثر و گاه مضر تبدیل می‌شود. پژوهش حاضر با هدف تحلیل آرمان‌ها، نمادها و سازوکارهای معنایی مقاومت در نمونه‌هایی شاخص از اشعار شفیعی، به بازنمایی آرمان‌ها در دهه چهل و گفتمان مقاومت در سطح معنا و زبان می‌پردازد و با بهره‌گیری از نقد ایدئولوژی و تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس نظریه ون‌دایک، سازوکارهای معنایی و گفتمانی مقاومت در شعر شفیعی را بررسی می‌کند. علیرغم فشار سیاسی و خفقان اجتماعی حاکم بر فضای دهه چهل، شفیعی کدکنی با بهره‌گیری از زبان استعاری و شیوه بیان غیرمستقیم، شعر را به ابزاری برای مقاومت، روشنگری و صیانت از جامعه بدل ساخت. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد شعر شفیعی، واکنشی اندیشمندانه و نسبتاً محتاط به شرایط سیاسی و اجتماعی دهه چهل است؛ متنی که با زبانی فشرده، نمادپردازی گسترده، آشنایی‌زدایی و بهره‌گیری از عناصر طبیعت و سنت، گفتمانی مؤثر علیه هژمونی سیاسی آن عصر ایجاد می‌کند. رسیدن به آرمان‌هایی چون آگاهی، آزادی، عدالت، نابودی استبداد و استعمار از محورهای اصلی این گفتمان است. شفیعی بدون تقابل مستقیم، با استعاره و تفکر نمادین، شعر را به سلاحی روشنفکرانه بدل می‌کند. او تجربه فردی و جمعی جامعه ایرانی را در قالب بیانی نو و ریشه‌دار به صورت بازتابی از تقابل میان گفتمان سلطه و گفتمان آگاهی به مخاطبان منتقل می‌سازد. پیوند درونی شعر شفیعی با ادب آئینی نشان می‌دهد که ارزش‌های مشترک مانند حق‌جویی، ظلم‌ستیزی و ستایش فداکاری در این دو نوع ادبی به گونه‌ای در هم تنیده‌اند.

واژه‌های کلیدی: شعر مقاومت، شفیعی کدکنی، آرمان‌گرایی، ون‌دایک، تحلیل گفتمان.

شعر فارسی در دهه‌های منتهی به انقلاب ۱۳۵۷، از یک سو صحنه تقابل با سلطه حکومت پهلوی و از سوی دیگر، میدان تولید معناهای مقاومت‌محور بود که زبان را به ابزاری سیاسی بدل می‌کرد. شفیعی کدکنی (م. سرشک) با بهره‌گیری از سنت عرفانی، ساختارهای نوین بلاغی و زبان نمادین و اندیشه‌محور و آمیخته با فرهنگ ایرانی-اسلامی، توانست گفتمان مقاومت را در شعر به مرحله‌ای درخشان ارتقا دهد. او نه تنها شعر می‌گوید، بلکه گفتمان مقاومت را بازتولید و درونی می‌سازد. شعر مقاومت دهه ۱۳۴۰ شمسی در ایران بازتابی از تنش‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوران خود است؛ دهه‌ای که ذهن و زبان شاعران را به سمت تعهد، آگاهی و اعتراض سوق داد. این پژوهش به بررسی آرمان‌های محوری شعر مقاومت در آثار شفیعی طی دهه چهل و چگونگی بازنمایی گفتمان مقاومت در سطح معنا و زبان می‌پردازد و با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی با تکیه بر دیدگاه ون‌دایک، در پی چگونگی بازنمایی آرمان‌ها در شعر مقاومت در آثار این شاعر است. در فرایند تحلیل، نقش واژگان و گزینش آن‌ها اهمیت کلیدی دارد، زیرا تمام گفتمان‌ها از ترکیب واژگان شکل می‌گیرند. به تعبیر نیما یوشیج: «شعر هنر ترکیب کلمات است با یکدیگر، چرا که کسی که شعر می‌گوید به کلمات خدمت می‌کند و مصالح کار او باید محکم و پرکاربرد باشند» (طاهباز، ۱۳۶۸: ۱۱۰). شاعر با انتخاب آگاهانه واژگان، مفاهیمی را بیان می‌کند که آغشته به رنگ و بوی ایدئولوژی مسلط هستند.

انتخاب شفیعی به این دلیل است که پس از کودتای ۲۸ مرداد، بخشی از روشنفکران و فعالان سیاسی از آرمان‌های پیشین فاصله گرفتند، اما گروهی اندک همچنان به آن وفادار ماندند و در این مسیر متحمل رنج و آسیب‌های متعددی شدند. شعر شفیعی بازتاب‌دهنده این پایداری فکری و آرمان‌خواهانه است. دهه چهل خورشیدی را می‌توان دوره اوج شکل‌گیری و بلوغ شعر پایداری در ادبیات معاصر ایران دانست. «در گفتمان ادبی این دوره، حکومت به عنوان نهاد ناشنوا تشبیه می‌شد و این وضعیت نویسندگان و شاعران را تشویق می‌کرد که قلم را به سلاح رسالت خود بدل کنند» (ادیب‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۹۳). «عمده‌ترین عامل انسجام و سازمان یافتگی شعر شفیعی وجود ایده‌ها و شکل‌های ذهنی کامل و سازمان یافته در ذهن شاعر است» (عباسی، ۱۳۷۸: ۲۲۰). «شفیعی شاعری نیست که دخالت در امور سیاسی

کشور رادوراز شأن خود بداند و با بی‌اعتنایی به مسائل انسانی و روابط اجتماعی به حدیث نفس بپردازد. پرچم مبارزه را علیه نظام حاکم و بیداری بلند کرد و در هیچ زمان سکوت را روا ندید» (برهانی، ۱۳۷۸: ۱۰۷).

۱-۱. بیان مسئله

هدف تحقیق حاضر بررسی ساختارهای معنایی و آرمانی شعر شفیعی در مواجهه با مفاهیم کلیدی نظیر شهادت، آگاهی، آزادی، عدالت، نفی استبداد و نفی سکوت است و در سطح گفتمان، نشان‌دهنده مقاومت در برابر سلطه گفتمان قدرت و تکرار ارزش‌های انسانی و اجتماعی می‌باشد. شفیعی با زبان استعاره‌ای، تلفیق اسطوره و واقعیت و خلق کنش‌های زبانی چندلایه، فقط اعتراض نمی‌کند، بلکه می‌اندیشد، آگاهی می‌آفریند و شیوه دیدن ما را تغییر می‌دهد. بیان مسئله به اهمیت دهه ۱۳۴۰ شمسی برمی‌گردد که یکی از مقاطع سرنوشت‌ساز در تاریخ معاصر ایران است. بازتاب اتفاقات مختلف سیاسی و اجتماعی این دهه به شکلی عمیق و چندلایه در ادبیات، به‌ویژه در شعر، نمود یافته است. این دوره، بستر ظهور «شعر مقاومت» بود و در مواجهه با ساختارهای سیاسی و اجتماعی وقت، آرمان‌های بنیادینی چون عدالت، آزادی، استقلال و شهادت را در مرکز توجه خود قرار داد. در این میان، شفیعی به عنوان یکی از شاعران و منتقدان ادبی این دوران، نقشی محوری ایفا می‌کند. شعر او، به دلیل عمق مضمون، پیوند ناگسستنی با تحولات زمانه دارد و دارای ویژگی زبانی است که هم سنت و هم نوآوری را در خود جای داده است.

مسئله اصلی این پژوهش شناسایی، تبیین و تحلیل ساختار گفتمانی آرمان‌های موجود در شعر شفیعی در دهه چهل است. سؤال این است:

۱- مولفه‌های آرمان‌شناختی شعر مقاومت در دهه چهل در شعر شفیعی چیست و چگونه تبلور می‌یابد؟

۲- گفتمان شعری شفیعی با چه فرایندی مقاومت را بازتولید می‌کند؟

بدون شک می‌توان شفیعی را از جمله شاعران شاخص معاصر دانست که در میان تعداد زیادی از شاعران هم‌عصری، نام او جایگاهی رفیع و بلندآوازه دارد. شفیعی هم محقق راستین است و هم در شعر و

شاعری پایه‌ای عالی دارد. هدف این تحقیق بررسی ساختارهای معنایی و ایدئولوژیک و آرمانی شعر شفيعی در مواجهه با مفاهيم کليدی نظير شهادت، آگاهی، آزادی، عدالت، نفی استبداد و نفی سکوت و..... است.

۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

شعر شفيعی از آن جهت اهمیت دارد که نمونه‌ای برجسته از پیوند تعهد اجتماعی، غنای فکری و خلاقیت زبانی در شعر معاصر ایران است. با وجود تمرکز پژوهش‌ها بر جنبه‌های زیبایی‌شناختی و زبانی شعر این دوره، کمتر به بررسی لایه‌لایه در باب آرمان‌شناسی مقاومت از منظر گفتمان‌محور پرداخته شده است. از آنجا که آرمان‌ها نه صرفاً محتوایی ایستا، بلکه ساختارهایی پویا در تعامل با قدرت و اجتماع هستند، بررسی آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد. اهمیت این پژوهش از چند جهت قابل تأکید است. نخست، تحلیل گفتمان در شعر مقاومت، امکان‌گذار از تفسیرهای سنتی و صرفاً محتوایی به سمت واکاوی ساختارهای عمیق قدرت و گفتمان پنهان در متن را فراهم می‌آورد. این رویکرد مرزهای تحلیل ادبی را گسترش می‌دهد. از طرفی دهه‌چهل نقطه عطفی در شکل‌گیری ادبیات متعهد در ایران است. تحلیل دقیق آرمان‌های این دوره، به درک عمیق‌تر ریشه‌های تحولات فکری و فرهنگی دهه‌های پس از آن کمک می‌کند. همچنین، با توجه به نوسانات تاریخی و بازخوانی دقیق آرمان‌های اصیل شکل‌گرفته در بستر مقاومت دهه‌چهل، پژوهش حاضر از منظر گفتمان مسلط و مقاومت، ضرورتی فرهنگی دارد تا به عنوان منبعی معتبر برای گفتمان‌های معاصر مورد استفاده قرار گیرد.

شفيعی شاعری است که از فرهنگ چندصدایی برخوردار است و در حوزه عاطفه و اندیشه به یک منبع محدود نمی‌شود. به گفته بشردوست، «شاعرانی که از منابع مختلف بهره می‌برند، متکثر می‌اندیشند و همین باعث شده که شفيعی به یک فرهنگ چندصدایی نایل آید» (بشردوست، ۱۳۸۶: ۳۱۲). یکی از نمودهای این چندصدایی، بهره‌گیری هم‌زمان از سنت و نوآوری است. «آنجا که از عشق سرخ سخن می‌گوید، واژه‌ها ماهیتی نمادین می‌یابند و مفهوم خون را تداعی می‌کنند؛ واژه «سرخ» نه نشانه فنا، بلکه آغاز رویش اندیشه‌های متعالی است و در کنار گل، به شهید و قربانی ستم اشاره دارد» (برهانی، ۱۳۷۸: ۱۳۷۸).

(۱۵۷). «اغلب اشعار شفیعی خالی از صنایع بدیعی نیست و این صنایع غالباً بدون تصنع به کار رفته‌اند، مضامین بکر هم در میان ابیات دیده می‌شوند، و آنجا که مضامین گذشتگان به کار گرفته شده، بازسنجشی نو صورت گرفته است» (همان: ۳۶).

۱-۳. پیشینه تحقیق

در دهه‌های اخیر، به دلیل جایگاه برجسته شفیعی در ادبیات معاصر فارسی، پژوهش‌ها و تحقیقات متعددی درباره شعر او از دیدگاه‌های گوناگون انجام شده است. این پژوهش‌ها را می‌توان به‌طور کلی در چند محور عمده زبانی، زیباشناختی، مضمونی، نمادین، ایدئولوژیک و گفتمانی دسته‌بندی کرد. در حوزه مطالعات زبانی و زیباشناختی، پژوهش‌هایی چون بررسی هنجارگرایی در شعر شفیعی (روحانی، عنایتی، ۱۳۸۸) و نگاهی زیباشناختی به ساختار آوایی شعر محمدرضا شفیعی (روحانی، ۱۳۹۴) به بررسی ویژگی‌های صوری، موسیقایی و هنجارگرایی زبان شعر او پرداخته‌اند. مطالعاتی با تمرکز بر تصویر و نماد، انجام شده است از جمله: بررسی جلوه‌های نمادین طبیعت در اشعار محمدرضا شفیعی (زالنژاد، کریمی، ۱۳۹۶)، ساخت و کارکرد تصویر رویش در شعر شفیعی (محمدی، حمزه‌شلمزاری، ۱۳۹۶) و تقسیم‌بندی نماد در بافت شعر دکتر محمدرضا شفیعی (اقدامی، چابک، ۱۴۰۱). در محور مضمونی و فرهنگی، آثاری چون جلوه‌های اعتراض و مقاومت در شعر شفیعی (باقی‌نژاد، ۱۳۹۶)، سنت و نمود آن در شعر شفیعی کدکنی (نوروزی، خلیلی، ۱۳۹۸)، نمادهای اجتماعی در شعر محمدرضا شفیعی (کلانتری، سپهوندی، فرداد، ۱۴۰۳)، تحلیل کارکرد سنت‌های آیینی در شعر محمدرضا شفیعی (قمی، ذبیحی، شوهانی، ۱۴۰۳) و زمان و زمان‌اندیشی در اندیشه سیاسی و شعر شفیعی (حصاری، مهربان، بدیع‌زاده، ۱۴۰۴) بیشتر بر پیوند شعر او با سنت، جامعه، تاریخ و مفاهیم اعتراضی تمرکز داشته‌اند. همچنین پژوهش‌هایی با رویکردهای نوین، مانند خوانش دو شعر از شفیعی با رویکرد شعرشناسی شناختی (صادقی، علیپور، روشن، پیامی، ۱۴۰۳) و بررسی اشعار شفیعی بر اساس نظریه زیباشناسی انتقادی مکتب فرانکفورت (حسین‌پور، پاشایی، عادل‌زاده، ۱۴۰۲)، افق‌های تحلیلی تازه‌ای را در مطالعات مربوط به شعر او گشوده‌اند. با وجود گستردگی این پژوهش‌ها، بررسی پیشینه نشان می‌دهد که اغلب مطالعات پیشین، شعر شفیعی را به‌صورت کلی و فرادوره‌ای بررسی کرده‌اند و تمرکز

مستقلی بر دههٔ چهل و زمینه تاریخی خاص این دوره نداشته‌اند. افزون بر این، با وجود کاربرد گسترده نظریهٔ تحلیل گفتمان انتقادی وندایک در مطالعات ادبی معاصر، تاکنون این رویکرد به صورت مستقل در تحلیل شعر شفیعی، به ویژه با تمرکز بر مؤلفه‌های آرمان‌شناختی دههٔ چهل، به کار گرفته نشده است. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تکیه بر نظریهٔ انتقادی وندایک و تمرکز بر شعر شفیعی در دههٔ چهل، بخشی از این خلأ پژوهشی را جبران کند.

۴-۱. روش تحقیق

در این پژوهش، روش گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی (کتابخانه‌ای) است. بدین منظور، داده‌ها از طریق مطالعهٔ مستقیم آثار شاعر استخراج شده و با استفاده از کتاب‌ها، مقالات علمی و پژوهش‌های مرتبط با شعر شفیعی و ادبیات پایداری تحلیل شده است. ابتدا تعدادی از اشعار شفیعی که مقبولیت بیشتری در میان مخاطبان داشته‌اند، به عنوان جامعهٔ آماری انتخاب و بررسی شده‌اند. این اشعار واجد مضمون‌هایی در حوزهٔ ادبیات پایداری از قبیل وطن، عدالت، مقابله با استبداد، تحسین آزادی و مفاهیم مرتبط با مقاومت اجتماعی هستند و با اشاره به اوضاع استبدادی و فضای خفقان حاکم بر دههٔ چهل خورشیدی، گرایش آشکاری به بیان نمادین و غیرمستقیم دارند. بدین ترتیب، تحلیل اشعار شفیعی در پی آن است که چگونگی بازنمایی آرمان‌ها، تضادها و مؤلفه‌های گفتمان مقاومت را در بستر تاریخی و اجتماعی دههٔ چهل خورشیدی آشکار سازد.

تحلیل داده‌ها با رویکرد و منطق گفتمانی وندایک و با تمرکز بر سطوح خردساختار، کلان‌ساختار و ساختارهای ایدئولوژیک انجام شده است. وندایک گفتمان را عرصه بازتولید ایدئولوژی و روابط قدرت می‌داند. در سطح خردساختار، واژگان ارزشی (مثل ظلم، خون، فریاد، بیداری...) و تقابل‌های دوتایی (ما/آنها، ظلم/عدالت، سکوت/فریاد) و افعال کنشی (برخاستن، شکستن، خروشیدن...) بررسی می‌شود. در تحلیل کلان‌ساختار، مضمون کلی و پیام مرکزی شعر و این‌که شعر چه تصویری از «مقاومت به مثابه بیداری جمعی» ارائه می‌دهد، تحلیل می‌شود. در مرحله تحلیل ایدئولوژیک، یکی از مهم‌ترین بخش‌های نظریه وندایک «مربع ایدئولوژیک» است: برجسته‌سازی خوبی‌های «ما»، برجسته‌سازی بدی‌های «آنها»،

کمرنگ کردن بدی‌های «ما»، کمرنگ کردن خوبی‌های «آنها». این تحلیل در بررسی شعر شفیعی و نحوه به‌کارگیری این سازوکار استفا ده می‌شود.

۲. مبانی نظری

در این قسمت ابتدا تعریف مفاهیم بنیادی مانند شعر مقاومت، آرمان‌گرایی و نظریه تحلیل گفتمان انتقادی و ن‌دایک ارائه می‌شود.

۲-۱- شعر مقاومت

منظور از شعر مقاومت اشعار سیاسی-انقلابی و ایدئولوژیکی است که شاعران مخالف رژیم گذشته در فاصله حدود ده ساله بین سال‌های پایانی نیمه دوم دهه چهل تا سال پنجاه و هفت (سال پیروزی انقلاب اسلامی) از خود بر جای گذاشتند. شعر مقاومت به دو صورت، یکی با زبان صریح و دیگری به صورت غیر صریح ظهور می‌یابد. شعر صریح، جامعه‌ای را نشان می‌دهد که مظهر حق کشی و بیدادگری است، ادعای نام‌های علیه جنگ و مصائب ناشی از آن است و جنبه انقلابی و احساساتی بسیار تندی دارد. شعر غیر صریح با بهره‌گیری از زبان استعاری و شیوه بیان غیرمستقیم، به نبرد با ظلم و دفاع از آزادی می‌پردازد. به قول بصیری: «شعر مقاومت شعر خشم و خروش و مقاومت و مبارزه، ستیهنده و طوفانی، شعر اعتراض و فریاد، شعر زندگی و مردانگیست» (بصیری، ۱۳۸۸: ۸۸). در شعر مقاومت مخاطب توده مردم هستند و شعر را چون سلاحی آتشین در خدمت آرمان‌های اجتماعی و مردمی به کار می‌برند. «انعکاس رخ دادهای سیاسی - اجتماعی در اشعار این دوره بر خلاف اشعار دوران مشروطه، به دور از صراحت گویی، شعارگونه‌گی، و از بافت و بیان نمادین و مبهم برخوردار است» (روزبه، ۱۳۸۱: ۷۲).

۲-۲- ایدئولوژی و آرمان‌گرایی

منظور از آرمان‌گرایی، مجموعه منسجمی از باورها، عقاید و اعمال در گروه یا گروه‌های مشخصی است که به طور ناخودآگاه یا آگاهانه در یک جهت واحد اجتماعی، فرهنگی و سیاسی حرکت می‌کنند. آرمان در اندیشه معاصر ایران نیرویی برای شکل‌دهی به هویت جمعی و عبور از وضع موجود تلقی می‌شود. شریعتی «آرمان را عامل حرکت اجتماعی و بازسازی آگاهی تاریخی می‌داند» (شریعتی، ۱۳۷۸: ۲۷).

مختاری نیز «آرمان را افق معنایی در شعر معاصر می‌خواند که به عبور از واقعیت محدود و طرح امکان‌های تازه می‌انجامد» (مختاری، ۱۳۷۲: ۵۴).

در واقع آرمان‌گرایی، صدای یک عصر و نوعی گفتمان است که در شرایط ویژه تاریخی و اجتماعی جریان می‌یابد. آرمان مجموعه‌ای از اندیشه‌ها است که منافع مشترک طبقه‌ای خاص را بیان می‌کند. آرمان فهم یک طبقه از شرایط روز در عصر خویش، صدای یک طبقه در یک عصر است که ساختار فکری خاص خود را دارد و از دیگر دوره‌ها متمایز می‌شود. آرمان مفهومی وجودی و اخلاقی است که به ساحت درونی انسان تعلق دارد و بیانگر گرایش او به ارزش‌هایی چون آزادی، حقیقت، عدالت و زیبایی است. «آرمان مفهومی اخلاقی و درونی است که بیان‌گر میل انسان به آزادی، حقیقت، عدالت و زیبایی است و الزاماً با قدرت و ساختارهای ایدئولوژیک در پیوند نیست.» (شایگان، ۱۳۸۱: ۷۹).

۲-۳. نظریه تحلیل گفتمان ون‌دایک

ون‌دایک یکی از نظریه‌پردازان شاخص در زمینه تحلیل گفتمان است که روابط میان زبان، قدرت و هم‌چنین نقش زبان در شکل‌دهی به واقعیت‌های اجتماعی را بررسی کرده است. او بر این باور است که: «زبان به‌عنوان ابزاری برای ساخت و بازتولید ایدئولوژی و قدرت عمل می‌کند» (رحمانی‌فرد و هراتیان، ۱۴۰۳). بر اساس نظریه تحلیل گفتمان: «زبان نه تنها وسیله‌ای برای بیان افکار و احساسات است، بلکه به نوعی ابزار برای تحکیم یا تضعیف روابط قدرت در جامعه به شمار می‌رود» (فرکلاف، ۱۳۹۶: ۸۸). ون‌دایک در نظریه تحلیل گفتمان انتقادی، زبان را ابزار قدرت و بازتاب ساختارهای سلطه در جامعه می‌داند. به باور او، «هر گفتمان حامل روابط نابرابر اجتماعی است و از طریق ساخت‌های زبانی و معنایی، «ما» و «دیگران» را بازنمایی می‌کند» (ون‌دایک، ۱۳۸۰: ۱۲۳). در این معنا، گفتمان مقاومت، تلاشی برای تغییر روابط قدرت از راه بازتعریف هویت جمعی و بازسازی حافظه تاریخی در سطح زبان است. ون‌دایک معتقد است که یکی از بنیادی‌ترین سازوکارهای گفتمان‌های ایدئولوژیک، ایجاد و تقویت یک تقابل دوتایی میان «ما» و «دیگران» است. «گروه‌ها برای حفظ هویت، انسجام و

قدرت خویش، تصویر مثبت از «خود» و تصویر منفی از «دیگری» می‌سازند؛ فرایندی که او آن را «قطبی‌سازی ایدئولوژیک» می‌نامد (وندایک، ۱۳۸۷: ۳۴).

از نظر او، این تقابل بر اساس اصل کلی زیر عمل می‌کند: «خودمطلوب بینی» و «دیگربدی‌سازی». «گروه‌ها در گفتمان خود ویژگی‌های مثبت «ما» را برجسته می‌کنند، ویژگی‌های منفی «دیگران» را پررنگ‌تر نشان می‌دهند، و در مقابل، نقاط ضعف «ما» را پنهان یا کمرنگ می‌کنند، و نقاط قوت «آنها» را نادیده می‌گیرند» (همان: ۴۱). این سازوکار به گفته وندایک یک تابع شناختی - گفتمانی دارد: افراد واقعیت را از خلال دیدگاه گروهی درک می‌کنند، و این دیدگاه به آنها می‌آموزد که «ما» چه کسانی هستیم و «آنها» چه کسانی باید تصور شوند. بنابراین، دوگانه «ما/دیگران» از نظر وندایک یک سازوکار ایدئولوژیک مسلط است که تفاوت‌ها را از سطح طبیعی به سطح «سیاسی و ارزشی» انتقال می‌دهد و از این طریق سلطه، نابرابری یا مقاومت را در سطح گفتمان توضیح می‌دهد.

۳- بحث و تحلیل آرمان‌ها

در این تحقیق آرمان‌های شاخص و مهم شامل آرمان آگاهی و روشنگری، عدالت، آزادی، مقاومت، و شهادت شناسایی و تحلیل شده است.

۳-۱. آگاهی و روشنگری

یکی از مؤلفه‌های بنیادین شعر شفيعی آگاهی و روشنگری است که با تأکید بر ضرورت بیداری فردی و جمعی شکل می‌گیرد. شفيعی شعر را ابزاری برای خروج مخاطب از بی‌خبری، سکوت و رضایت‌مندی کاذب می‌داند و با بهره‌گیری از تصاویر نمادینی چون شب، سکوت، پرندگان پیام‌آور، آینه، روشنی، سفر و سپیده‌دم، مسیر شناخت و روشن‌بینی را ترسیم می‌کند. در این چارچوب، شاعر خود به نماد روشنگری بدل می‌شود که همواره انسان را به تأمل، هوشیاری و آگاهی فرا می‌خواند. شواهد شعری متعددی این رویکرد را آشکار می‌سازند. شاعر می‌گوید:

«بخوان به نام گل سرخ در صحاری شب / که باغ‌ها همه بیدار و بارور گردند / بخوان دوباره تا کبوتران سپید / به آشیانه خونین دوباره برگردند...» (آینه‌ای برای صداها: ۴۰۳).

در این تصویر، «خواندن» کنشی نمادین برای شکستن سکوت و عبور از بی خبری است. شعر، مخاطب را از انفعال بیرون می کشد و به بیداری فردی و اجتماعی فرامی خواند. عبور بهار از «سیم خار دار» نشان دهنده امکان رهایی و روشنگری حتی در شرایط انسداد و سرکوب است.

در نمونه ای دیگر از هزاره دوم آهوی کوهی می خوانیم: «بر باغ ما بار / باغ ما که خنده خاکستر است و خون» (همان: ۱۱۵).

درخواست باران، تمنای آگاهی، تطهیر و دگرگونی است، بارانی که بتواند گرد فراموشی و خاکستر خشونت را از جامعه بشوید، جامعه ای که در ژرفای خود آکنده خشونت و سرکوب ورنج است. آگاهی در اینجا نوعی آگاهی دردناک است، شاعر از مخاطب می خواهد واقعیت تلخ پنهان شده پشت زیبایی را ببیند و آگاه شود. خاکستر نماد سوختن آرمان ها و خون نشانه خشونت و هزینه انسانی و باران نماد آگاهی در فضای بسته جامعه است.

تجربه عرفانی و شهودی نیز در شکل گیری آگاهی فردی نقش دارد، چنان که در آئینه ای برای صداها آمده است: «تو در نماز عشق چه خواندی که سالهاست بالای دار رفتی و این شحنه های پیر هنوز از مردهات پرهیز می کنند؟» (همان: ۵۱۲). در این بیت، آگاهی با تجربه معنوی پیوند می خورد، اما این آگاهی پرهزینه و خطرناک است. «بالای دار رفتن» نشانه ورود فرد به حوزه آگاهی انتقادی است؛ جایی که اطاعت جای خود را به مسئولیت اخلاقی و تاریخی می دهد. شفیعی خود را به عنوان صدای آگاهی در دل سکوت و تاریکی معرفی می کند: «در این شب ها که گل از برگ و برگ از باد و ابر از خویش می ترسد... / تویی تنها که می خوانی /». او در این تصویر در برابر سکوت اجتماعی می ایستد و نقش روشنگرانه شعر را برجسته می سازد. آگاهی در شعر شفیعی همواره با بیان و کنش همراه است، چنان که می گوید: «خاموشی و مرگ آئینه یک سرودند / بودن یعنی همیشه سرودن» (آئینه ای برای صداها: ۲۶۰).

در اینجا سکوت معادل مرگ و «سرودن» نماد زندگی آگاهانه و مقاومتی است. همچنین مسیر آینده و نقش جمعی آگاهی با تصویر: «مسافرانی در راه اند / سپیده دم را بر دوش می کشند» (همان: ۴۹۲) نمایش داده می شود که نشان می دهد روشنگری در نگاه شفیعی امری اجتماعی و تاریخی است، نه صرفاً فردی.

در شعر شفیعی، آرمان آگاهی و روشنگری در تقابل مستقیم با اطاعت قرار می‌گیرد. شاعر با تولید تصاویر بیدارگر، نوعی «فراخوان ایدئولوژیک متقابل» می‌آفریند که برخلاف ایدئولوژی رسمی، فرد را از «سوژه مطیع» به «سوژه بیدار و پرسش‌گر» تبدیل می‌کند. بیت «بخوان به نام گل سرخ...» نمونه‌ای روشن از این فرایند است؛ جایی که خواندن و نام بردن، کنشی نمادین برای خروج از سلطه سکوت و بی‌خبری است. همچنین تصویر «بر باغ ما ببار / باغ ما که خنده خاکستر است و خون» افشای خشونت است که ایدئولوژی رسمی می‌کوشد آن را پنهان سازد.

از دیدگاه ون‌دایک، ایدئولوژی نظامی از باورهاست که از طریق گفتمان، ذهن افراد را هدایت و کنترل می‌کند. ایدئولوژی رسمی: سکوت، اطاعت، بی‌خبری و در گفتمان شاعر: آگاهی، خواندن، دیدن، فریاد است. نمونه «سد بستن نه در برابر آب، که در برابر نور» نشان می‌دهد قدرت، آگاهی را مسدود می‌کند نه واقعیت مادی را. گفتمان مقاومت در نظریه ون‌دایک بر دوگانه‌سازی استوار است. در شعر شفیعی: شب / سپیده‌دم، سکوت / خواندن، خاکستر و خون / باروری و بهار بازنمایی تقابل سلطه و آگاهی است و بودن یعنی همیشه سرودن، از حضور انسانی مقاوم و آگاه خبر می‌دهد.

۲-۳. عدالت

بازنمایی عدالت در آثار شفیعی با افشای بی‌عدالتی و دادخواهی، حقیقت‌طلبی، در تقابل با دگرگونی حقیقت قابل بررسی است. شفیعی با زبانی استعاری و کنایی به نقد ستم، تبعیض و بی‌عدالتی اجتماعی می‌پردازد. او با بهره‌گیری از نمادها و اسطوره‌ها، چهره‌ی نظام ناعادلانه و سلطه‌گر حاکم را افشا می‌کند. در این محور ابیاتی به‌عنوان نمونه بررسی و تحلیل می‌شود. در نمونه زیر خون سیاوش به‌عنوان نماد عدالت‌خواهی و مظلومیت و بازتابی از قربانی بی‌گناه در برابر قدرت و دروغ است: «چه بهاری است خدایا که در این دشت ملال / لاله‌ها آیینۀ خون سیاوشانند...» (شفیعی، ۱۳۷۶: ۳۰۱).

ارجاع به اسطوره سیاوش، بازنمایی تاریخی عدالت‌ستیزی و دعوتی به مقاومت در برابر ظلم است. شاعر با این تصویر، لاله‌های خونین را آیینۀ شهادت و دادخواهی می‌سازد. از نظر او عدالت با آگاهی،

حقیقت و بیداری اجتماعی پیوند می‌خورد. شاعر عدالت را نه تنها مفهومی اجتماعی، بلکه حقیقتی اخلاقی و تاریخی می‌داند و این که باید از تحریف و فراموشی محافظت شود. «تا نگویند که از یاد فراموشانند» (همان : ۳۰۱). این آرمان در شعر شفيعی، همراه با نقد ظلم، ریا و سلطه‌طلبی، بازتابی از خواست تاریخی مردم برای عدالت اجتماعی، رفع تبعیض و احیای حقوق انسانی است. عدالت‌خواهی در آثار او با تصویرهای اسطوره‌ای و نمادین چون سیاوش همراه است.

شفيعی آرمان عدالت، نقد قدرت، بازتاب رنج جمعی و آگاهی تاریخی را در مرثیه‌ای برای دکتر محمد مصدق به‌روشنی بیان می‌کند: «در سوگت ای درخت تناور ای آیت خجسته در خویش زیستن / با دیدن و شکفتن در خویش بارور شدن از خویش / در خاک خویش / ریشه دواندن ما را حتی امان گریه ندادند» (اسفند: ۱۳۴۵) (همان: ۱۸۴).

درخت تناور نماد استواری، استقلال، ریشه‌داری و صداقت پایداری در برابر تندباد ستم و دروغ است. درخت استعاره از انسانی است که برخلاف نظام حاکم، ریشه در خود دارد. در مقابل، در جامعه استبدادی، «ما را حتی امان گریه ندادند» مصداق سرکوب احساس و حذف اعتراض است. شاعر، مصدق را تجسم آرمان عدالت، آزادی و حقیقت می‌داند که نمونه‌ای از پیوند حقیقت‌طلبی و عدالت‌جویی است؛ شفيعی در این شعر، آرمان خود را در امتداد آرمان مصدق می‌بیند: دفاع از حقیقت، ریشه‌داری در خاک وطن و ستیز با تحجر و خیانت. او هشدار می‌دهد که فراموشی مردان حقیقت و تحریف حافظه جمعی، به از دست رفتن آینده منجر خواهد شد. «دیدند بادهای کان شاخ‌وبرگ‌های مقدس این سال و سالیان که شبی مرگ‌وار بود، دیوار باستانی تردیدهای من نگذاشت شاخه‌های تودیدگر در خنده سپیده ببالد» (همان : ۳۰۱). وقتی حقیقت فراموش شود امکان تداوم حقیقت در آینده از بین خواهد رفت.

شفيعی در این شعر با زبان استعاری نشان می‌دهد که فراموشی حقیقت و تردید تاریخی، مانع تداوم روشنایی و آینده می‌شود. این شعر هم مرثیه و هم هشدار است. در این محور، شاعر در برابر تحریف و وارونگی حقیقت از سوی قدرت حاکم، با زبانی چندبعدی و تأویل‌پذیر مقاومت می‌کند. زبان در این جا ابزار افشا، روشنگری و بازسازی حقیقت از دست‌رفته است. از خلال نمادهایی چون سیاوش و مصدق، شاعر به بازسازی حافظه جمعی و خاطرات تاریخی و اخلاقی و خاطره‌قهرمانان ملی جامعه

می‌پردازد و شعر را به عرصه‌ای برای مقاومت در برابر تحریف و بی‌عدالتی بدل می‌سازد. شخصیت‌های تاریخی چون مصدق و سیاوش به‌عنوان محور حقیقت و نماد دادخواهی بازآفرینی می‌شوند. در شعر شفیعی، ایدئولوژی مسلط حاکم بر جامعه، سرکوبگر و بازدارنده است؛ اما شاعر با بازتولید ایدئولوژی مقاومت، بر خودآگاهی و استقلال فردی تأکید دارد.

این شعر حاوی تصاویر و نمادهای مرتبط با عناصر مقدس و آیینی می‌باشد. به عنوان مثال، بیت‌هایی که از درخت و ریشه دواندن در خاک و بارور شدن سخن می‌گویند، نمادهای نظم هستی، زندگی مکرر و ارتباط انسان با طبیعت و سرزمین مقدس هستند، مفاهیمی که در ادبیات آیینی و مذهبی هم نقش دارند.

شعر، در سوگت ای درخت تناور..... نمادین و دارای تصاویر آیینی و معنوی است. در ادبیات سنتی و آیینی، درخت نماد حیات، پایداری و ارتباط میان زمین و آسمان است. درخت هویت مقدس دارد و نماد زندگی معنوی و اتصال به ریشه‌های دینی و فرهنگی است. تقدس و عظمت درخت، نماد پیوند انسان با سرزمین و ایمان است و ریشه دواندن در خاک، نماد ثبات و ارتباط عمیق با سرزمین و مقدسات دارد.

«حتی امان گریه ندادند» ممکن است نشان از سرکوب گریه و احساسات، یا سخت‌کوشی و مقاومت در برابر مصائب باشد، که موضوعی رایج در ادبیات آیینی و ملی است.

عدالت‌خواهی در تقابل با دگرگونی حقیقت در شعر زیر نیز بخوبی بیان شده است: «خدایا، از این شگفتی‌ها دلم خون شد / سیاوشی در آتش رفت و زان سو خوک بیرون شد» (شفیعی، ۱۳۸۳: ۹۲). اسطوره سیاوش در این شعر نماد عدالت در برابر نظامی است که ظلم را پیروز می‌کند. این بیان، عدالت‌ستیزی را در زبانی نمادین باز می‌نماید؛ جایی که حقیقت قربانی می‌شود. شاعر زبان را از حالت عادی خارج می‌کند: «سیاوشی در آتش رفت و خوکی بیرون آمد». در این تصویر آشنایی‌زدایی شده است؛ زیرا انتظار داریم از آتش پاکی بیرون بیاید، نه پلیدی.

بر اساس منطق وندایک در این شعرها شاعر دو قطب می‌سازد: قطب خیر (مظلوم: سیاوش، لاله‌ها، درخت تناور) و قطب شر (قدرت فاسد: «خوک» که از آتش بیرون می‌آید) که شالوده گفتمان مقاومت است. سیاوش نماد پاکی، مظلومیت، مشروعیت و خوک نماد پلیدی، قدرت آلوده و نامشروعیت است. شاعر با واژه‌هایی مثل خون، آتش، گریه، ملال، ظلم و رنج تاریخی را برجسته می‌کند تا مخاطب موضع انتقادی بگیرد. «بهار» معمولاً نماد طراوت است اما در اینجا «دشت ملال» است. این نیز نوعی آشنایی‌زدایی معنایی است. لاله معمولاً گل ساده است، اما به «آیینۀ خون» تبدیل شده. این شعر تصویری از بهار اندوه‌بار جامعه‌ای داغ‌دار است. سیاوش نماد جوان پاکی است که مظلومانه در آتش ظلم می‌سوزد؛ و «خوک» نماد قدرت فاسد و حاکمیتی است که از آتش آزمون، نه تنها پاک نمی‌شود، بلکه پلیدتر بیرون می‌آید. شاعر با بهره‌گیری از اسطوره، استعاره و آشنایی‌زدایی، نوعی گفتمان مقاومت می‌سازد: که یادآوری رنج، نقد قدرت، و زنده نگه داشتن حافظه جمعی ستم‌دیدگان است.

۳-۳. آزادی

آزادی در جهان شعری شفیعی مفهومی گسترده است؛ مفهومی که از سطح یک مطالبۀ سیاسی فراتر می‌رود و به افق‌های هستی‌شناختی و اخلاقی کشیده می‌شود و آزادی، بخشی از وجود او می‌شود. در این شعرها، آزادی «جوهر وجودی انسان» است و هم «رسالت شاعر» و هم «امید جمعی» برای رهایی از سلطه. شفیعی، آزادی را نه صرفاً رفتاری سیاسی، بلکه نیرویی می‌بیند که حیات انسان و حرکت تاریخ را معنا می‌بخشد. شاعر، آزادی را هم به مثابه آرمان فردی و هم به عنوان مأموریت جمعی انسان در برابر سلطه بازنمایی می‌کند. در شعر زیر آزادی با پدیده‌های طبیعی هم‌تراز شده است: باران با گریستن، گل با شادی، و انسان با آزادی: «چنان‌که ابر گره خورده با گریستش / چنان‌که گل همه عمرش مسخر شادی / تمام پویۀ انسان به سوی آزادی‌ست» (شفیعی، ۱۳۸۳: ۱۵۷).

از نظر شاعر، آزادی یک خواست تحمیلی نیست، بلکه بُعدی طبیعی و اجتناب‌ناپذیر از هستی انسان است؛ همان‌طور که هیچ گل رسالتی جز شکفتن ندارد، انسان نیز بدون آزادی به معنا نمی‌رسد. در شعر

مشهور زیر، شب و حصار نماد خفقان، استبداد و سانسور و شقایق از دل سنگ، نماد فداکاری و برخاستن از دل دشواری‌ها در راه آزادی است:

«نفسم گرفته زین شب، در این حصار بشکن / چو شقایق از دل سنگ برآر رایت خون»
(شفیعی، ۱۳۷۶: ۴۳۴).

زبان آمرانه و آهنگ پرتحرک شعر نشان می‌دهد که شاعر در مقام «منادی قیام» ظاهر شده است و آزادی، رسالت شاعر است. آشنایی زدایی از عناصر طبیعی (شب، حصار، سنگ، شقایق) این امکان را فراهم می‌کند که طبیعت، زبان مقاومت شود؛ یعنی طبیعت کنش‌گر آزادی است. در شعر زیر به جای امید بستن به عامل بیرونی، بر «رهایی درونی» و «آفتاب شدن فرد» تأکید می‌شود:

«سر آن ندارد امشب که برآید آفتابی / تو خود آفتاب خود باش و طلسم کار بشکن»
(همان: ۴۳۴).

آفتاب در اینجا استعاره‌ای از روشنایی، اختیار، آگاهی و بیداری است. آزادی حاصل کنش فردی و خودآگاهی است، نه عطیۀ قدرت‌ها. این نگاه، شاعر را در کنار روشنفکرانی قرار می‌دهد که آزادی را از مسیر آگاهی ذهنی و رهایی فکری ممکن می‌دانستند.

در ابیات زیر «شیپور شادمانی تاتار» تمثیلی از دستگاه‌های تبلیغاتی قدرت است؛ صداهایی پرهیاهو که حقیقت را می‌پوشانند تا رنج انسان شنیده نشود: «شیپور شادمانی تاتار / فرصت نمی‌دهد تا بانگ تازیانه وحشت را / از پهلوی شکسته‌ی انسان بشنویم» (همان: ۲۹۳).

این تمثیل نشان می‌دهد که آزادی از دل نقد سلطه و افشای سازوکارهای آن به دست می‌آید. در ادامه همین گفتمان، شاعر می‌گوید: «دیوار بیکرانه‌ی تنهایی تو / یا دیوار باستانی تردیدهای من / نگذاشت شاخه‌های تو دیگر در خنده سپیده ببالند...» (همان: ۱۸۴).

دیوارهای باستانی تردید نماد ساختارهای ایدئولوژیک ریشه‌دار است؛ نیروهایی که بر ذهن و تاریخ سنگینی کرده و امکان رستاخیز آزادی‌خواهی را محدود می‌کنند. «شاخه‌های تو» نماد آرمان و امکان‌های

رهایی است که اجازه رویش نمی‌یابد. «خنده سپیده» نماد امید و آزادی است که تحققش به واسطه سلطه به تأخیر افتاده است.

از دیدگاه ون‌دایک در این اشعار، حذف مستقیم قدرت و جایگزینی آن با نمادهای استعاری، نشان‌دهنده محدودیت‌های گفتمانی در فضای استبدادی و درونی‌شدن ایدئولوژی مسلط در ذهن سوژه است که ساختارهای سرکوب و مناسبات نابرابر قدرت را به صورت غیرمستقیم بازنمایی می‌کند. «خودِ مقاوم» در شعر شفيعی با برجسته‌سازی مفاهیمی چون آگاهی، پویایی و آزادی بازنمایی می‌شود و در مقابل، «دیگریِ مسلط» از طریق نمادهایی چون انسداد، خشونت و تحمیل ایدئولوژیک منفی‌سازی می‌گردد. این دوگانه‌سازی، ساختار معنا را به سوی مشروعیت‌بخشی به گفتمان مقاومت سوق می‌دهد. همچنین شاعر با افشای گفتمان‌های فریبنده و نمایشی قدرت، به کنترل گفتمان از سوی نهادهای مسلط اشاره می‌کند؛ گفتمان‌هایی که با برجسته‌سازی ظاهری شادی و پیروزی، رنج و سرکوب انسان را پنهان می‌سازند. در نهایت، تأکید بر خودآگاهی فردی، نشان‌دهنده گذار سوژه از موقعیت انفعالی به کنشگری گفتمانی است. از نگاه ون‌دایک، این تغییر، بیانگر مقاومت شناختی در برابر ایدئولوژی طبیعی‌شده و تلاشی برای شکستن سازوکارهای بازتولید قدرت در سطح گفتمان است.

۴-۳. مقاومت

از میان آرمان‌های گوناگونی که در شعر شفيعی بازتاب یافته، آرمان مقاومت جایگاهی محوری دارد. این آرمان در شعر او صرفاً به معنای ایستادگی فیزیکی در برابر قدرت سیاسی نیست، بلکه مفهومی گفتمانی است که در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و معرفتی نیز نمود می‌یابد. شفيعی مقاومت را به منزله حرکتی مداوم و تاریخی می‌نگرد؛ حرکتی که در آن امید به آینده، شیوه سکوت، نمادپردازی طبیعت و بیداری فکری مردم با یکدیگر معنا می‌یابند و بیداری فکری مردم در یک پیوند گفتمانی مشترک ظاهر می‌شوند و معنا می‌یابند. در بسیاری از سروده‌ها، امید به تداوم مقاومت و تکرار چرخه‌ای آن در طبیعت بازتاب یافته است. در شعر «سیاهکل» این پیوند میان مبارزه انسانی و طبیعت، در عباراتی به صورت زیر

نمود می‌یابد: «موج موج خزر از سوگ سیه‌پوشانند / بیشه دلگیر و گیاهان همه خاموشانند...» (شفیعی، ۳۷۶: ۳۰۱).

اگرچه «گیاهان خاموشند»، اما «موج» همچنان در حرکت است؛ حرکتی که نماد پویایی و استمرار مبارزه است. طبیعت با همه سکوت خود زنده است و همین زنده بودن، امکان تداوم مقاومت را در بستر تاریخ نوید می‌دهد. نمادها در شعر شفیی جایگاه ویژه‌ای در بیان مقاومت دارند و معنای چندلایه می‌آفرینند. «سیه‌پوشان» در شعر «موج موج خزر از سوگ سیه‌پوشانند» نماینده جامعه عزادار است. «گل‌های بی‌هوش» نماد مردمی هستند که به ظاهر خاموش و تسلیم‌اند، اما در بطن جامعه زنده‌اند: «سرخ گل‌های بهاری همه بیهوشانند» (همان: ۳۰۱). همچنین تغییر معنای نمادهای کلاسیک چون لاله و بهار، جلوه‌ای از مقاومت نمادین در برابر زبان رسمی و ارزش‌های تحمیلی است. بدین ترتیب، نمادپردازی در شعر شفیی، مقاومت پنهان جامعه و سرکوب ایدئولوژیک حکومت را بازنمایی می‌کند.

در همین مسیر، طبیعت به یکی از مهم‌ترین بسترهای مقاومت تبدیل می‌شود. شاعر در ابیات زیر دریا را نه فقط تصویر طبیعی، بلکه استعاره‌ای از پویایی و تلاطم اجتماعی بازنمایی می‌کند:

«دریا، دریا است / دریا همیشه طوفان دارد / بگو، برای چه خاموشی؟ / ... می‌دانست در کرانه او، چه قلب‌هایی دوباره از تپش افکند...» (همان: ۳۲۵).

موج، تلاطم و خیزش دریا یادآور این نکته است که مبارزه، همچون تپش طبیعت، توقف‌پذیر نیست. به این ترتیب، طبیعت عرصه‌ای است که در آن مقاومت و زندگی سیاسی - اجتماعی در هم تنیده می‌شوند. طبیعت در شعر شفیی زبانی برای بیان رنج و امید است. استعاره‌های باران، بیابان، زنجیر و قیر، معانی انتزاعی چون ستم، اسارت، امید و رستاخیز را القا می‌کنند:

«بگو به باران / ببارد امشب / ...» (همان: ۳۲۵). باران، نماد پالایش و نجات؛ زنجیر، نماد اسارت سیاسی؛ و ستاره؛ نماد روشنفکری گرفتار است. بدین‌گونه طبیعت به زبان مقاومت و بیداری بدل می‌شود. مقاومت در شعر شفیی تنها در طبیعت یا سکوت خلاصه نمی‌شود؛ بلکه با بیداری و آگاهی نیز پیوندی ناگسستنی دارد. تفسیر انتقادی وضعیت موجود و هشدار نسبت به وارونگی ارزش‌ها، نمود

روشنی از همین بیداری است. برای نمونه، وقتی شاعر می‌گوید: «چه بهاری است خدا را که در این دشت ملال / لاله‌ها آینه خون سیاوشاند» (همان: ۳۰۱). تصویر «بهار» که نماد امید است، به تصویری تراژیک بدل می‌شود. این وارونگی معنایی، نوعی مقاومت معرفتی است؛ نشان می‌دهد که بهار جامعه به‌ظاهر فرا رسیده، اما «لاله‌ها» شاهدان سوگ‌اند، نه رستاخیز. در اینجا شاعر با برهم زدن انتظارات سنتی، مخاطب را به بازخوانی وضعیت اجتماعی وادار می‌کند.

در چهارچوب تحلیل گفتمان انتقادی وندایک نیز شفיעی با ساختار قدرت مقابله و بر کنترل ذهن، بازنمایی قدرت و مبارزه برای «دسترسی به گفتمان» تأکید می‌کند. طبیعت سخنگو، شاعر آگاه، و سوگ اسطوره‌ای سیاوش همه ابزارهایی‌اند برای بازپس‌گیری روایت از دست گفتمان مسلط. در عباراتی چون «لاله‌ها آینه‌ی خون سیاوش‌اند» شاعر روایتی می‌آفریند تا حافظه جمعی را در برابر فراموشی تحمیلی قدرت بازسازی کند. موج و دریا نیز گفتمان مقاومت را در سطحی نمادین و عاطفی تثبیت می‌کنند. در نتیجه، آرمان مقاومت در شعر شفיעی هم در سطح زبان با واژه‌گزینی دقیق و تصویرسازی شاعرانه، و هم در سطح گفتمان که از سرکوب و حقیقت خاموش شده سخن می‌گوید، گفتمان و ایدئولوژی تولید می‌کند و با نظریه وندایک هم‌سویی دارد؛ زیرا از یک‌سو فراخوان‌های ایدئولوژیک قدرت را برهم می‌زند و از سوی دیگر، گفتمانی می‌آفریند که بر آگاهی، حافظه جمعی و تداوم مبارزه تأکید دارد.

۳-۵. شهادت

یکی از محورهای تکرارشونده در شعر شفיעی، بزرگداشت شهیدان و بازنمایی فداکاری نسل‌های گذشته است. این تقدیس هم جنبه اخلاقی دارد و هم وسیله‌ای برای حفظ حافظه مبارزاتی است و نقش مهمی در شکل‌گیری گفتمان مقاومت ایفا می‌کند. جوانان جان‌باخته در شعر شفיעی به‌عنوان نماد فداکاری و محرک وجدان جمعی ظاهر می‌شوند و از آن‌ها برای الهام‌بخشی به نسل حاضر بهره گرفته می‌شود. نمونه شاخص آرمان شهادت در شعر «پیام برگ شقایق» دیده می‌شود:

«/ ... بگو، برای چه خاموشی؟ / جوان بودند، جوانه‌های برومند جنگل خاموش / ... می‌دانست در کرانه او، چه قلب‌هایی دوباره از تپش افکند...» (شفיעی، ۱۳۷۶: ۳۲۵).

در این تصویر، جوانه‌های جنگل نماد نسلی جان‌باخته اما اثرگذار هستند. شاعر با خطاب مستقیم به مردم می‌پرسد که چرا خاموش‌اند و آن‌ها را به یاد جوانان برومند جان‌باخته می‌اندازد و بدین‌سان حافظه جمعی نسل‌های گذشته را زنده نگه می‌دارد. در همین راستا، شهادت به‌مثابه آغاز خیزش و مقاومت آگاهانه نیز بازنمایی می‌شود. در شعر شفیعی شقایق نماد خون شهیدان است که از دل سختی‌ها سر برمی‌آورد و پرچم مقاومت می‌شود. این تصویر نشان می‌دهد که شهادت نه پایان بلکه آغاز حرکت آگاهانه و استمرار راه آزادی، عدالت و امید است. شاعر خون و فداکاری را منبع حیات جمعی و زنده‌کننده آرمان‌ها می‌داند و مرگ آگاهانه را عاملی برای پایداری مقاومت معرفی می‌کند. این شعر هم‌زمان سه آرمان مهم مقاومت (آزادی، ایستادگی و شهادت) را در خود دارد.

در این ابیات واژه‌هایی مانند دریا، طوفان، جوان، جوانه‌های برومند، خاموشی، موج‌های سرگردان و آب‌های خزر به‌کار رفته است. این واژه‌ها مستقیماً مذهبی نیستند، اما در شعر آیینی می‌توانند نمادین باشند. به‌طور کلی با خوانش نمادین و تأویلی می‌توان این ابیات را در چارچوب مفاهیم آیینی (شهادت، ظلم‌ستیزی، جوانان شهید) تفسیر کرد. به‌عنوان مثال در ادب آیینی، «دریا» گاهی نماد عظمت، حقیقت، حرکت اجتماعی حق علیه باطل، «طوفان» نماد فتنه‌ها، ظلم، حوادث سخت تاریخی، «جوانه‌های برومند جنگل خاموش» نماد جوانان شهید یا به‌طور کلی شهیدان جوان، «جنگل خاموش» نماد جامعه‌ای که صدایش خاموش شده است، و «موج سرگردان» نماد مردم حیران پس از شهادت و یا دل‌های پریشان باشد.

تصویری از شهید عدالت‌طلب نیز در شعر شفیعی دیده می‌شود که حتی پس از مرگ، تهدید و نماد مقاومت باقی می‌ماند: «تو در نماز عشق چه خواندی / که سال‌هاست بالای دار رفتی / و این شحنه‌های پیر از مرده‌ات هنوز پرهیز می‌کنند» (همان: ۲۷۵). در کنار آن، شهیدان عدالت‌خواه گاهی در قالب اسطوره بازنمایی می‌شوند و تصویر جمعی از آن‌ها به نمایش درمی‌آید: «موج موج خزر از سوگ سیه‌پوشانند / لاله‌ها آینه خون سیاوشانند» (همان: ۲۷۵). این تصاویر نشان می‌دهند که یاد شهیدان همواره الهام‌بخش بیداری اجتماعی و استمرار مسیر مقاومت است و نقش فعالانه‌ای در حفظ حافظه

تاریخی و اخلاقی جامعه دارد. شاعر با بهره‌گیری از نمادها، اسطوره و تصاویر جمعی، اقدام به بزرگداشت شهیدان می‌کند.

این شعر یادآور مفاهیم ایثار، شهادت و عرفان در فرهنگ و آیین شیعی است. «نماز عشق» می‌تواند اشاره‌ای به اوج عبودیت و تسلیم در برابر معشوق (خداوند) باشد. «بالای دار رفت» مستقیماً به شهادت و فداکاری اشاره دارد، که در فرهنگ مذهبی ما جایگاه ویژه‌ای دارد. «شحنه‌های پیر» که از «مردوات» هنوز پرهیز می‌کنند» می‌تواند نمادی از بقای حقیقت و تأثیر جاودانه یک فرد وارسته و فداکار (حتی پس از مرگ) باشد. این «پرهیز» نشان‌دهنده احترام، ترس از حقانیت یا تأثیر وجودی آن فرد و با مفهوم قیام امام حسین (ع) و یارانش که با شهادت خود، جریانی زنده و تأثیرگذار ایجاد کردند، قابل قیاس است.

در شعر زیر پیوستگی مبارزه برجسته می‌شود، رفتن یک شهید، برخاستن دیگری را به همراه دارد:

«بین که می‌گویم این سحر عاشق است و سحر / یکی نرفته هنوز / آن دگر کند آغاز / صدای یکی است / ولیکن پرندگان بسیار» (همان: ۴۴۸).

«آن عاشقان شرز» که با شب نزیستند / رفتند و شهر خفته ندانست کیستند / مرغان پرگشوده طوفان که روز مرگ / دریا و موج و صخره بر ایشان گریستند /... می‌گفتی ای عزیز سترون شده است خاک / اینک بین برابر چشم تو چيستند / هر صبح و شام به غارت طوفان روند و باز / باز آخرین شقایق این باغ نیستند» (همان: ۳۸۸). ترکیب‌هایی چون «بیشه‌های برومند سرخ‌رویان»، «شقایق‌های آخر»، «پرندگان بسیار»، «عاشقان شرز» و «مرغان پرگشوده طوفان» یعنی کسانی که در دل طوفان می‌زیند و طوفان نیز نمی‌تواند آنان را خاموش کند و نشان می‌دهد که مرگ قهرمانان مقاوم، به حیات و زایش جمعی تبدیل می‌شود. این توالی نشان می‌دهد که شهادت یک آرمان است و خون شهید، بذر مقاومت می‌کارد. شاعر با تصویرسازی از خون، شقایق و موج، انسان را از پذیرش منفعلانه قدرت مسلط باز می‌دارد و او را در موقعیت فردآگاه قرار می‌دهد. علاوه بر این شاعر با سوژه‌سازی، شهید را از «فرد» به «نماد» تبدیل می‌کند. تبدیل بیشه سرخ به خون، شقایق به مرگ، و پرندۀ طوفان به عاشق شرز همان سوژه‌سازی

ایدئولوژیک مقاومت است. شاعر در سطح سلطه می گوید: «می گفתי ای عزیز سترون شده است خاک». اما شاعر با نشان دادن شقایق ها و مرغان طوفان می گوید: «اینک بین برابر چشم تو چیستند».

بر اساس تحلیل گفتمانی ون دایک قطب بندی «ما / آن ها» در ابیات «اگر چه طوفان صدها هزار صاعقه را / پی درودن این سرخ بیشه تیشه کند» به این صورت بیان شده است: ما: سرخ رویان، عاشقان شرز، شقایق ها، مرغان طوفان، پرندگان بسیار، آن ها: طوفان، صاعقه، تیشه، غارتگران. قدرت تیشه می زند، اما «سرخ بیشه» هرگز سترون نمی شود. مقاومت با صفاتی چون: برومند، عاشق، پرگشوده و بسیار، بیان شده است. این ها گفتمان «تکثیر صدای مقاومت» را می سازد: «صدای یکی است ولیکن پرندگان بسیار». ساختار چرخه ای زمان «هر صبح و شام» و «باز... باز...» در شعر تکرار می شود. صدا در برابر خاموشی و حیات در برابر مرگ تصویر شده است. این ویژگی همان چیزی است که ون دایک آن را حافظه جمعی گفتمان مقاومت می نامد. از نظر او زبان و تصویر ابزاری برای گفتمان قدرت مسلط است که در این اشعار نمود پیدا کرده است.

نتیجه گیری

آرمان های شفيعی از یک سو با ریشه در عرفان، به آزادی و عدالت به مثابه ارزش هایی الهی می نگرد؛ و از سوی دیگر، در بستر تاریخی دهه های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، این آرمان ها را در قالب دغدغه هایی انسانی و ملی به صورت نوعی مقاومت اخلاقی، فرهنگی و معرفتی در برابر انحطاط و استبداد بازتاب می دهد. شفيعی از عناصر زبانی کلاسیک و زبان معیار برای القای معانی استفاده می کند و به دلیل اشرافی که بر متون کلاسیک دارد، به راحتی می تواند از واژه های ادبیات کهن استفاده کند. عناصر طبیعی در شعر او زبان مقاومت می گیرد و حامل معنای اجتماعی می شود. از سوی دیگر پیوند شعر مقاومت با ادب آئینی در ارزش های مشترک مانند حق جویی، ظلم ستیزی و ستایش فداکاری ریشه دارد، به گونه ای که مفاهیمی چون شهادت، آزادی و عدالت در هر دو نوع ادبی به عنوان عناصر هویتی و الهام بخش حضور دارند و موجب غنای یکدیگر می شوند. در نیمه نخست دهه ۱۳۴۰، مقاومت در شعر او فیزیکی یا مسلحانه نبود. این دوران، عصر خفقان و کنترل فرهنگی بود؛ مقاومت، بیشتر صورتی نمادین و زبانی فرهنگی

داشت. در شعر شفیعی، رویارویی با استبداد نه در میدان نبرد، بلکه در میدان معنا و نشانه اتفاق می‌افتد. نمادهایی چون درخت، برگ، باران، خاک و پرنده، حامل معنای پایداری، بیداری و امیدند. این نوع مقاومت، دعوتی به حفظ هویت، در برابر فراموشی و سلطه فکری است.

شفیعی راه‌هایی را در آگاهی، بیداری، عشق و بازگشت به حقیقت انسانی می‌دید. در نتیجه، شعر او از دهه ۱۳۴۰ تا انقلاب اسلامی، پلی میان دو مرحله مهم از تاریخ ادبی مقاومت ایران است. مرحله نخست مقاومت نمادین و فرهنگی در دهه ۱۳۴۰ (که بیشتر با زبانی استعاری و آگاهی‌بخش بیان می‌شود) و مرحله بعد مقاومت سیاسی و اجتماعی آشکارتر در دهه پنجاه تا انقلاب (که به سمت گفتمان حرکت و قیام جمعی) گرایش دارد. ، شفیعی با واژگان و استعاره‌ها علیه دستگاه‌های ایدئولوژیک زمان خود می‌ایستد و ذهن مخاطب را از سلطه گفتمان رسمی آزاد می‌کند. در این میان، شاعر، با پایداری در اندیشه، نماد وجدان بیدار جامعه می‌شود. در سطح گفتمانی نیز با تحلیل به‌شیوه ون‌دایک، شعر شفیعی عرصه تقابل دوگانه ما / آنها است؛ «ما»ی مردم رنج‌دیده و آگاه در برابر «آنها»ی سرکوبگر و سایه‌های خفقان. با این حال، نگاه شفیعی هرگز در دام نفرت یا یأس نمی‌افتد. او با «واژگونی معنایی»، و با بازآفرینی اسطوره‌ها آن‌ها را از قالب‌های کهنه تاریخی خارج کرده، به نمادهای زنده مقاومت و رستاخیز در اکنون مخاطب تبدیل می‌نماید. به این ترتیب، شعر شفیعی هم در سطح زبان و تصویر، هم در سطح گفتمان و ایدئولوژی، ساختاری انتقادی و مقاومتی می‌آفریند در نهایت، شعر شفیعی، شعر تضادهای بزرگ است: شب و سپیده، مرگ و زندگی، خاموشی و فریاد. شعر او به‌ما می‌آموزد که رهایی تاریخی، رؤیایی محال نیست، بلکه «فرآیندی مداوم» است که با آگاهی آغاز می‌شود، و با نماد و اسطوره، در اراده جمعی برای رویاندن برگ‌های تازه از شاخه‌های خشکیده خزان، به‌ثمر می‌نشیند. تحلیل اشعار، نشان می‌دهد که شاعر از طریق گزینش واژگان، استعاره‌ها و ساختارهای نحوی، نوعی گفتمان ضدسلطه می‌آفریند.

ادیب زاده، مجید. (۱۳۹۱). *امپراطور اسطوره ها و تصویر غرب و روان کاوی گفتمان ادبی ایران*. (۱۳۵۶-۱۳۳۲). تهران: ققنوس.

اقدامی، علیرضا. محمودی چابک، وحید. (۱۴۰۱). «تقسیم بندی نماد در بافت شعر دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی»، *هشتمین کنفرانس بین المللی زبان، ادبیات، تاریخ و تمدن، تفلیس، گرجستان*.
باقی نژاد، عباس. (۱۳۹۶) «جلوه های اعتراض و مقاومت در شعر شفیعی». *دوفصلنامه ادبیات دفاع مقدس*، دانشگاه شاهد، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱-۱۴.

برهانی، مهدی. (۱۳۷۸). *از زبان صبح درباره زندگی و شعر شفیعی کدکنی*. تهران: پیام.

بشردوست، مجتبی. (۱۳۸۶). *در جستجوی نیشابور*. تهران: نشر ثالث.

بصیری، محمد صادق. (۱۳۸۸). *سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی (جلد اول از آغاز تا عصر پهلوی)*. انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان.

حسین پور چپانه، آرزو. پاشایی فخری، کامران. عادل زاده، پروانه. (۱۴۰۲). «بررسی اشعار شفیعی کدکنی بر اساس نظریه زیباشناسی انتقادی مکتب فرانکفورت»، *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، دوره ۱۵، شماره ۵۶، صص ۷۶-۹۸.

حصاری، مهربانو. مهربان قزل حصار، جواد. شاه بدیعزاده، محمد. (۱۴۰۴). «زمان و زمان اندیشی در اندیشه سیاسی و شعر شفیعی کدکنی»، *فصلنامه تحولات سیاسی اجتماعی معاصر ایران*، سال چهارم، شماره سوم پیاپی ۱۲، صص ۳۶۲-۲۱۹.

رحمانی فرد، فاطمه. هراتیان، اکرم. (۱۴۰۳). «بررسی شعر خوان هشتم اخوان ثالث بر مبنای نظریه تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک». *نشریه تحلیل گفتمان ادبی*. دوره ۲، شماره ۴، صص ۵۶-۴۱.

روزبه، محمد رضا. (۱۳۸۱). *ادبیات معاصر ایران (نظم)*. تهران: روزگار.

روحانی، مسعود. عنایتی قادیکلایی، محمد. (۱۳۸۸). «بررسی هنجارگریزی در شعر شفیعی کدکنی»، *پژوهشنامه زبان و ادب فارسی (گوهرگویا)*، سال سوم، شماره سوم، صص ۹۰-۶۳.

روحانی، مسعود. (۱۳۹۴). «نگاهی زیباشناختی به ساختار آوایی شعر محمدرضا شفیعی کدکنی (بررسی مجموعه شعر هزاره دوم آهوی کوهی)»، فصلنامه پژوهش‌های ادبی و بلاغی، سال چهارم، شماره ۱۳، صص ۲۰-۴۲.

زال‌نژاد، هنگامه. کرمی، احمد. (۱۳۹۶). «بررسی جلوه‌های نمادین طبیعت در اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، شماره ۶، صص ۱۱۹-۸۹.

عباسی، حبیب‌الله. (۱۳۷۸). سفرنامه باران، نقد و تحلیل اشعار دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی (م. سرشک)، چاپ اول، ۱۳۷۸. تهران: نشر روزگار.

شایگان، داریوش. (۱۳۸۱). افسون‌زدگی جدید: هویت چهل‌تکه و تفکر سیار. تهران: فرزانه‌روز.

شریعتی، علی. (۱۳۷۸). بازگشت به خویشتن. تهران: انتشارات قلم.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۷). ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت. تهران: سخن.

----- (۱۳۶۷). آینه ای برای صداها. تهران: سخن .

----- (۱۳۷۷). آواز باد و باران: منتخب ۱۲ دفتر. برگزیده شعرها با مقدمه تقی پورنامداریان. تهران: چشمه.

----- (۱۳۸۳). صور خیال در شعر فارسی. تهران: آگاه.

----- (۱۳۸۳). هزاره دوم آهوی کوهی. تهران: سخن .

----- (۱۳۸۵). مرثیه‌های سروکاشمر. تهران: سخن.

----- (۱۳۸۹). درکوچه باغهای نساوور. تهران: سخن.

صادقی، سهیلا. علیپور گسگری، بهناز. روشن، بلقیس. پیامی، بهناز. (۱۴۰۳). «تحلیل دو شعر از شفیعی کدکنی با رویکرد شعرشناسی شناختی»، پژوهش‌های بین رشته‌ای ادبی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، متن پژوهی ادبی، سال چهارم، شماره هفتم، صص ۲۵۶-۲۲۴.

طاهباز، سیروس. (۱۳۶۸). درباره شعر و شاعری. انتشارات دفترهای زمانه.

فرکلاف، نورمن. (۱۳۹۶). تحلیل گفتمان/انتقادی، ترجمه فاطمه شایسته پیران، تهران: سمت.

قمی، حسن. ذبیحی، رحمان. شوهانی، علیرضا. (۱۴۰۳). «تحلیل کارکرد سنت‌های آیینی در شعر محمدرضا شفیعی کدکنی»، پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی، دانشگاه بیرجند، دوره ۳، شماره ۱، صص ۲۱۲-۱۹۳.

کلانتری، رحمان. سپهوندی، مسعود. فرداد، علی. (۱۴۰۳). «نمادهای اجتماعی در شعر محمدرضا شفیعی کدکنی»، فصلنامه علمی- تخصصی مطالعات زبان و ادبیات غنایی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، سال چهاردهم، شماره پنجاه و یک، صص ۸۰-۶۰.

محمدی کله‌سر، علیرضا. حمزه شکمزاری، فاطمه. (۱۳۹۶). «ساختار و کارکرد تصویر رویش در شعر شفیعی کدکنی»، پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، سال ۶، شماره ۱، از صص ۱۲۱-۱۰۱.

مختاری، محمد. (۱۳۷۲). انسان در شعر معاصر. تهران: نشر توس.

نوروزی، یعقوب. خلیلی، جواد. (۱۳۹۸). «سنت و نمود آن در شعر شفیعی کدکنی»، قند پارسی (فصلنامه تخصصی زبان و ادبی فارسی)، سال دوم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۵۳.

وندایک، تتون. (۱۳۸۰). تحلیل گفتمان: نظریه و روش. ترجمه: مسعود کوثری. تهران: انتشارات آگاه.

وندایک، تتون. (۱۳۸۷). گفتمان و قدرت. ترجمه رضا محمدی. تهران: انتشارات علمی.